

INTRODUCERE

Dicționarul de față reprezintă continuarea în formă nouă a *Dicționarului limbii române*, început sub conducerea lui Sextil Pușcariu de fosta Academie Română, din care s-au tipărit între anii 1907—1944 trei volume și trei fascicule, cuprinzând respectiv literele A, B, C, F, G, H, I, Î și J, L pînă la cuvîntul *l o j n i ț ă*, inclusiv.

Disponînd reluarea acestei importante opere, Prezidiul Academiei Republicii Populare Române a considerat că e mai util să se reînceapă redactarea de la litera M și numai după terminarea ultimei litere să se treacă la revizuirea și completarea părții publicate între 1907 și 1944.

Comitetul însărcinat cu redactarea dicționarului a constatat, analizînd materialul deja publicat, că se impun modificarea radicală a orientării filozofice imprimate inițial dicționarului, precum și revizuirea atentă a tehnicii lexicografice urmate în trecut. În interpretarea faptelor de conținut, forma nouă a *Dicționarului limbii române* se întemeiază pe concepția marxist-leninistă, ceea ce dă lucrării o orientare cu adevărat științifică. Cît privește tehnica lexicografică, s-a ținut seamă de progresele înregistrate în acest domeniu în ultima vreme, evitîndu-se însă să se facă o diferențiere prea mare între partea publicată și partea nouă, care începe cu această fasciculă.

Pornind acum aproape 60 de ani la întocmirea unei opere atît de importante, dar și de dificile, S. Pușcariu și colaboratorii săi nu au elaborat norme amănunțite de muncă lexicografică. Din această cauză, ei au fost nevoiți să revină în cîteva rînduri asupra structurii lucrării. Astfel, în volumul apărut în 1934 (F—I), derivatele și compusele au fost înglobate în aceleași articole cu baza lor, pe cînd în partea publicată anterior ele fuseseră lucrate ca articole aparte. Faptul se explică, în mare măsură, prin dorința autorilor de a tipări cît mai repede primele fascicule ale *Dicționarului*, mai ales după ce fosta Academie Română respinsese planul lui A. Philippide, despre a cărui amplasare ne putem da seama chiar din primele pasaje ale *Raportului către Comisia Dicționarului*, întocmit de S. Pușcariu și reprodus ca prefață la volumul întîi al *Dicționarului*: « Prin faptul că Academia mi-a pus la dispoziție cele vreo cîteva sute de mii de extrase culese de d-l A. Philippide și de colaboratorii săi, am fost scutit de cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, de munca grea și obositoare a adunării materialului » (p. X). S. Pușcariu a adăugat la cele « vreo cîteva sute de mii de extrase » aproximativ 55 000 adunate de el însuși și a început imediat elaborarea, deși, după propria sa mărturisire, « multe scrieri vechi de cea mai mare importanță... au rămas necercetate... » (*loc. cit.*, p. X).

Insuficiența materialului, combinată cu unele ezitări de metodă, s-a reflectat — cum era și de așteptat — în structura operei, în lista de cuvinte, în stabilirea primelor atestări, în prezentarea evoluției istorice a semanticii cuvintelor incluse în dicționar etc.

Afară de aceasta, redactorul principal a stabilit în prealabil că anumite cuvinte nu vor fi tratate în dicționar. În raportul amintit, se spune, de pildă, că *b u s c u l a d ă* « nu are loc în dicționarul limbii române », lui *g a m b ă* și *m a l a d i e l e* « vom încheide ușile »,

iar într-o scriere literară, cuvinte ca *sesiza* «ne-ar părea monstruoase» (*loc. cit.*, p. XIX, XX). Adoptarea acestei poziții ar fi necesitat însă o justificare, o expunere a criteriilor care i-au stat la bază, dacă asemenea criterii vor fi existat.

★

Orice dicționar conține cuvinte selectate din întregul vocabular al limbii pe baza unor anumite principii, căci un dicționar nu poate fi tot una cu vocabularul limbii.

Dicționarul limbii române este un dicționar unilingv general. În această calitate, el înregistrează și explică toate cuvintele atestate în vorbirea populară, în limba literară generală și în limbajul literaturii artistice. Cuvintele din limbajele tehnico-științifice intră în dicționarul nostru numai în măsura în care au pătruns sau manifestă tendința evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular. Acest principiu de alegere a cuvintelor după natura lor stilistică are drept corolar un mijloc practic de control al răspîndirii termenilor tehnico-științifici: dacă aceștia apar curent în cel puțin două stiluri diferite ale limbii, introducerea lor în dicționar este justificată. Prin urmare, dicționarul de față înglobează toate cuvintele de circulație generală din limba română.

S-a arătat mai sus că acceptarea termenilor tehnici savanți depinde de extensiunea lor stilistică. Alt regim au însă termenii tehnici populari. În cazul lor, criteriul extensiunii stilistice nu ni se pare potrivit, fiindcă limba română și-a organizat limbajele tehnico-științifice nu prin preluarea și dezvoltarea vocabularului tehnic popular, ci prin adoptarea și adaptarea termenilor tehnici internaționali. De aceea, vocabularul tehnic popular a devenit cu vremea periferic și arhaizant. Pentru istoria limbii române și a poporului român, termenii tehnici populari au însă o mare importanță. Ei reprezintă adesea unicul mijloc cu ajutorul căruia se pot descoperi aspecte ale culturii sau ale relațiilor sociale din trecutul îndepărtat, ceea ce justifică suficient includerea lor într-un dicționar ca cel de față, care își propune să prezinte în amănunt evoluția vocabularului românesc din cele mai vechi timpuri pînă astăzi. Același motiv ne-a determinat să introducem și toate regionalismele atestate. Răspîndirea lor, foarte restrînsă uneori, n-am considerat-o un impediment, pentru că regionalismele izolate au adesea o mare importanță istorică.

Probleme similare pun și multe împrumuturi recente, în special cele care au pătruns în limbă pe cale cultă, prin scrierile științifice sau de popularizare, prin presă și prin literatura artistică. În cazul împrumuturilor culte, se poate ști, uneori cu toată certitudinea, în ce măsură ele reprezintă sau nu o realitate a limbii române. Astfel, nu avem îndoieli în privința unui substantiv ca *manchot*, dintr-un manual de geografie din secolul trecut (pronunțat probabil *manșot* și denumind, după toate aparențele, «pinguinul»), nici în privința lui *mughet* «lăcrămioară», atestat la Negruzzi, Bianu, Alexi. Asemenea cuvinte sînt simple apariții întâmplătoare, izolate, și de aceea nu au fost incluse în dicționarul nostru.

Fenomenul petrecut în secolul al XIX-lea cu termeni ca cei amintiți se întîmplă permanent în limbă, deci și în vremea noastră. Apariția unor cuvinte noi este adesea prilej de ipoteze referitoare la menținerea lor în viitor. De aceea se impune primirea în dicționar a mai multor cuvinte de acest fel decît ar fi poate înclinați unii dintre noi s-o facă pe baza aprecierilor personale. Exceptînd, deci, împrumuturile neadaptate și cu circulație foarte limitată, dicționarul înregistrează cu larghețe pe celelalte, dacă, bineînțeles, ele nu contravin altor principii.

Din motive asemănătoare cu cele invocate la termenii tehnici populari, nu numai regionalismele, ci și arhaismele au fost introduse integral în dicționarul de față. De multe ori, aceste trei categorii lexicale formează în realitate una singură; căci termenii tehnici populari și regionalismele cedează în fața vocabularului literar, devenind arhaisme. Există însă și împrumuturi «recente» care au căzut în desuetudine și s-au transformat în arhaisme. Au fost incluse și ele în dicționar, pentru că ilustrează un aspect interesant al istoriei lexicului românesc și au, poate, mai mare nevoie de explicații decît unele arhaisme din fondul mai vechi al limbii. Astfel, *marșandă* «modistă» și *succede* «a reuși» au intrat în dicționar, fiindcă au circulat un timp în limba literară.

În calitate de termeni ai unui limbaj special, cuvintele de argou n-au fost introduse în dicționarul nostru decît în măsura în care au pătruns în limbajul familiar sau în cel literar artistic.

Cît privește creațiile lexicale personale, trebuie să distingem, din capul locului, invențiile unor lexicografi din trecut de formațiile ivite în diverse limbaje. Prima categorie nu interesează. De aceea, pe *manifestator* «manifestant» din dicționarul lui Laurian și Massim

nu l-am acceptat, tot așa cum, în vechea formă a dicționarului nostru, *laborator* «lucrător» a fost considerat inacceptabil, deși fusese utilizat în unele scrieri latinizante.

În a doua categorie se includ creațiile lexicale care provin de la scriitori și de la oameni de cultură în genere. Acestea se explică, de cele mai multe ori, altfel decât precedentele. Adjective ca *legic* și *planic*, substantive ca *legitate* și altele asemănătoare s-au născut din nevoia de a desemna noțiuni noi. Ele au cu totul altă situație decât, de exemplu, *miazănoptal*¹, *miazăziazal*² sau *muciniu*³ «batistă», formații forțate și inutile.

Adesea, creațiile lexicale personale sunt considerate mai expresive decât cuvintele obișnuite, fapt care determină pe unii publiciști să le caute spre a-și înfrumuseța stilul. Așa se explică apariția recentă a unui verb ca *monumentaliza*, cu sensul «a face ca un lucru să devină monumental», sau ca *primitiviza* «a transforma în primitiv».

În dicționar nu au fost înregistrate decât creațiile personale care răspund unor necesități reale, se răspindesc sau manifestă tendința de răspindire. Selectarea lor nu este însă de loc ușoară. Cititorul dicționarului nostru nu trebuie să uite că mișcarea lexicală a limbii prezintă fenomene complexe asupra cărora nimeni nu se poate pronunța cu toată certitudinea.

S-au introdus în dicționar și cuvinte care se întâlnesc numai în expresii, de exemplu adv. *mînzește* (în *a ride*, *a zîmbi mînzește*), precum și cuvinte care nu apar decât în unele limbaie speciale (în descintece, ghicitori, jocuri de copii etc.).

Omonimia lexicală a limbii române nu este în genere complicată. Cazuri ca *mai* (adverb), *mai* «ciocan», *mai* «a cincea lună a anului», *mai* «ficat», ca *porumb* «pasăre din familia columbaceelor» și *porumb* «cereală», ca *a semăna* «a fi asemenea» și *a semăna* «a pune sămînță în pămînt», *somn* «starea celui care doarme» și *somn* «pește răpitor de apă dulce», sînt relativ rare și se disting între ele fără greutate prin etimologie. Cîtă vreme se consideră că două complexe sonore identice sînt omonime numai dacă au origini diferite, punct de vedere adoptat în dicționarul de față, problema «unul sau două cuvinte?» este ea și rezolvată, căci două complexe sonore identice, avînd fiecare etimonul lui, sînt două unități separate, și invers. Această regulă este valabilă și atunci cînd prin derivare se ajunge în mod accidental la două cuvinte identice, ca *strungar* < *strungă* + *ar* și *strungar* < *strung* + *ar*.

În acest dicționar intră și cuvintele compuse, dar ele nu formează cap de articol decât dacă elementele lor componente sînt perfect sudate (*treizeci*), sau dacă cel puțin unul dintre elemente nu există independent în limbă, sau, în sfîrșit, dacă un cuvînt compus a fost împrumutat ca atare. Celelalte compuse sînt tratate la primul lor element constitutiv: *rea-voință* la adjectivul *rău*, *trei-frați-pătați* la numeralul *trei*, *mînă-spartă* la *mînă* etc.

Spre deosebire de compuse, derivatele alcătuiesc, toate, articole de sine stătătoare.

Expresiile, locuțiunile, proverbele, zicătorile ocupă un loc important în *Dicționarul limbii române*, atît pentru că ajută la înțelegerea cuvintelor pe care le ilustrează, cît și pentru că multe dintre ele sînt unități care au funcțiuni similare cu ale cuvîntului. Punctul de vedere adoptat în tratarea acestor unități este, bineînțeles, cel lexicologic, potrivit căruia se consideră expresie orice grupare de cuvinte care are în totalitatea ei un sens distinct de al elementelor alcătuitoare. Dicționarul nostru înregistrează însă și grupările lexicale foarte frecvente care se îndepărtează de tipul fundamental, descris mai sus, cu condiția ca aceste grupări să aibă stabilitate în limbă. Astfel, dacă *a-și ieși din răboj* (*afară*) nu pune în nici un fel problema unității semantice a întregului, fiindcă termenii expresiei nu pot fi înlocuiți prin sinonime, în schimb o expresie ca *a i se curma*, *a i se opri* sau *a-i pieri cuiva răsuflarea* permite echivalențe sinonimice. În limitele acestor echivalențe, expresia rămîne însă stabilă.

În general, expresiile conțin un sens figurat, transparent sau aluziv, ceea ce nu se întîmplă cu locuțiunile, unități mai puțin îndepărtate de sensurile proprii ale cuvintelor care le alcătuiesc. Cu toată această deosebire, în sistemul dicționarului, locuțiunile de diverse feluri sînt privite drept specii ale expresiilor, pentru că reprezintă grupări constante de cuvinte avînd alte valori sau funcțiuni decât acelea ale termenilor care le compun.

Locul deținut în dicționar de unitățile frazeologice de diverse tipuri (sintagme, locuțiuni, expresii) este în funcție de termenul care împrîmă unității o valoare nouă. Astfel, *galben sultănesc* figurează în mod normal la cuvîntul *sultănesc*, *a scoate în relief la relief*

¹ Sbiera, F.S. 156.

² Marian, O. II, 308.

³ Gheție, R.M., Alexi, W.

etc. Multe unități frazeologice ar putea însă figura tot atît de bine la două sau mai multe dintre cuvintele componente. De exemplu, *a trece prin foc și sabie; și-a găsit sacul peticul; pe rudă, pe sămînță* etc. pot fi tratate atît la primul substantiv din expresie, cît și la al doilea. Ele au fost menționate la fiecare, dar explicații s-au dat numai la primul.

Proverbele și zicătorile se introduc în dicționar numai dacă au forme bine cristalizate. Ele sînt explicate, pe cît posibil, cu ajutorul izvoarelor din care au fost extrase sau în care se găsesc informații asupra lor.

IZVOARELE DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

Izvoarele dicționarului nostru sînt de două feluri:

a) izvoare cu caracter documentar și informativ,

b) izvoare destinate ilustrării evoluției cuvintelor, a sensurilor și a nuanțelor de sens.

Din prima categorie fac parte lucrările lexicografice și lexicologice, dicționarele de diverse tipuri, glosarele, studiile de terminologie, indicele de cuvinte, materialele din atlasele lingvistice, din anchete dialectale, din studii etnografice și folclorice, din comunicări orale sau scrise, dar nepublicate, obținute de la persoanele care au indicat astfel existența în diferite regiuni ale țării a unor cuvinte, a unor sensuri sau a unor unități frazeologice.

Din a doua categorie fac parte operele cu conținut literar artistic — populare și culte —, de critică și estetică literară, de filozofie, de istorie și politică, de lingvistică, lucrările de popularizare a științei, manualele de nivel mediu pentru diferite discipline etc.

Ambele categorii de izvoare au fost urmărite din epocile cele mai vechi pînă astăzi, în funcție de importanța lor cultural-istorică. Redactorii s-au străduit să pună la contribuție tot ce poate lămuri într-un fel sau altul istoria vocabularului românesc, avînd grijă ca, de la data apariției scrierii în limba română și pînă astăzi, să nu se piardă din vedere nici un document scris și nici un mijloc de informație util. Iată de ce, alături de opere importante ale culturii românești, în bibliografie figurează scrieri literare minore și lucrări științifice în mod cert depășite de progresul disciplinelor respective. Pentru lexicograf, toate au însă importanța lor, fiindcă oferă cuvinte și forme curente altădată în limbă, ilustrează mecanismul complex al stratificării lexicale, fac posibile înțelegerea și urmărirea de aproape a etapelor evoluțiilor semantice, dau imaginea frecvenței cuvintelor și a valorilor lor etc. Este de la sine înțeles că aprecierea izvoarelor trebuie să se facă din perspectiva lexicografică, și nu din perspectiva științelor speciale.

O problemă dificilă a fost, la reluarea muncii de redactare, reconsiderarea critică a izvoarelor, în scopul de a se adopta cele mai bune ediții. Dificultățile legate de această operație nu au putut fi însă înlăturate, pe de o parte pentru că materialul ilustrativ, constituit astăzi din circa 3 000 000 de fișe, era extras în marea lui majoritate din ediții diferite, și nu totdeauna alese cu discernămint, pe de altă parte pentru că numărul edițiilor într-adevăr conforme cu principiile filologice nu era multumitor.

Citatele ilustrative din dicționarul nostru au rolul de a demonstra și a susține interpretarea semantică a cuvintelor, precum și pe acela de a schița locul lor în limbă. Pentru ca aceste cerințe să poată fi satisfăcute, s-au ales exemplele în așa fel, încît cuvîntul urmărit să apară în poziții și cu funcțiuni cît mai variate. De aceea, afară de unele cazuri cu totul excepționale, nu s-a recurs la exemple construite ad-hoc.

În citatele din literatura veche, alături de cuvîntul-titlu se dă și termenul corespunzător din texte de același fel, mai vechi sau mai noi, chiar în cuprinsul exemplului ales pentru ilustrare, ori de cîte ori lucrul acesta a fost considerat necesar pentru o mai bună înțelegere a cuvîntului în discuție. Astfel, pentru ilustrarea sensului « sărac » al lui *measer* din *Psalt. 78*, se dau, în paranteză, la citatul respectiv, sinonimele *m i ș e l* din *Psaltirea Hurmuzaki* și *s ă r i m a n* din *Psaltirea* lui Dosoftei.

ISTORIA VOCABULARULUI ROMÂNESC ÎN DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE

Caracteristica cea mai importantă a dicționarului de față constă în faptul că el cuprinde istoria vocabularului românesc din cele mai vechi timpuri pînă astăzi. Fără a fi un dicționar etimologic propriu-zis, el dă totuși etimonul la marea majoritate a cuvintelor.

Atestarea tîrzie (secolul XVI și, rar, secolele XV și XIV) sub forma scrisă a cuvintelor din limba noastră face ca ele să nu conțină totdeauna sensurile primordiale ale etimonului, ci să redea citeodată valori semantice noi, născute pe terenul limbii române. Ori de cite ori atestarea nu conținea primul sens al etimonului, situația a fost rezolvată totuși în favoarea acestuia, luîndu-se, adică, sensurile lui primordiale ca punct de plecare pentru evoluția semantică.

O situație aparte au împrumuturile recente, în special cele din secolul al XIX-lea. Primele lor atestări pe teren românesc nu coincid totdeauna cu sensurile lor cele mai vechi. Astfel *manual*, ca substantiv, avînd sensul de «carte care cuprinde noțiunile de bază ale unei discipline», apare în românește la 1829, iar ca adjectiv, însemnînd «care se execută cu mîna», abia la 1851. Prin urmare, primul sens este și cel mai vechi pentru limba română, deși în franceză, de unde a fost împrumutat cuvîntul, lucrurile stau exact invers.

Evoluția semantică are aspecte variate și complexe, la o deplasare semantică putînd concura foarte multe cauze. Combinarea lor creează aproape pentru fiecare cuvînt altă «biografie», fapt care confirmă ideea că fiecare cuvînt are istoria lui proprie. Există însă și modificări semantice generale, tipuri de evoluție. Istoria unui cuvînt reprezintă rezultatul atît al unor procese cu caracter general, cit și al unor transformări specifice.

În dicționarul de față au fost considerate drept procese semantice generale trecerea de la propriu la figurat, analogia, extensiunea semantică, restrîngerea semantică, trecerea de la concret la abstract, trecerea de la abstract la concret, specializarea și generalizarea.

Trecerea de la propriu la figurat poate fi ilustrată prin cuvinte ca *manechin*, *manevră* etc. Astfel, *manechin* prezintă următoarea filiație: «imitație materială, parțială sau totală, a corpului omenesc», «persoană angajată spre a îmbrăca diverse obiecte vestimentare cu scopul de a le prezenta publicului», «persoană care execută servil tot ce i se cere». Este evident că ultimul sens reprezintă o dezvoltare figurată a sensurilor precedente. Tot așa, de la sensul de «pregătire tactică a unei armate», prin întrebuițare figurată, cuvîntul *manevră* a ajuns să însemne «uneltire, tertip».

Prin analogie, cuvîntul care denumește un obiect, un fenomen, o acțiune sau o parte a lor se aplică și la alte obiecte, fenomene etc. Adjectivul *pleoștit*, de pildă, întrebuițat în mod curent spre a arăta o caracteristică a pălăriilor, se utilizează și pentru un acoperiș sau o clădire, care sugerează prin forma lor aspectul pălăriilor «pleoștite». Denumirea de *rac*, dată unor unelte, se datorește și ea, în mod evident, tot unei analogii. Foarte numeroase, analogiile produc în permanență modificări semantice, creînd mereu noi și variate legături și asociații de sens.

Deplasarea simplă a sensului, făcută de vorbitori pe baza unor echivalențe între două sau mai multe obiecte, fenomene, acțiuni etc., este extensiunea semantică. Printr-o asemenea extensiune, sensul de «parte a urzelii dintre sulul dinainte și spată» al cuvîntului *natră* s-a dezvoltat în sensul de «porțiune de pînză corespunzătoare acestei părți».

Restrîngerea (numită și restricție) semantică reprezintă limitarea aplicării cuvîntului la un număr mai mic de obiecte, fenomene, acțiuni etc. din clasa denumită în continuare tot prin cuvîntul care a suferit restrîngerea. Astfel, *mac*, prin restrîngere, înseamnă numai «floarea macului».

Asemănătoare cu restrîngerea este specializarea semantică. Ea se deosebește de restrîngere numai prin faptul că intervine în limbajele caracteristice diferitelor domenii de activitate. Prin specializare, *mască* a căpătat sensul de «impletitură întrebuițată ca apărătoare a feței la scrimă, albinărit etc.». Specializarea în limbajele tehnico-științifice nu se semnalează anume în dicționar, pentru motivul că indicarea domeniului de întrebuițare a unui sens tehnic reprezintă, de cele mai multe ori, și indicarea specializării.

Generalizarea se opune restrîngerii semantice, nu specializării, cum s-ar putea crede. Se consideră dezvoltat prin generalizare sensul unui cuvînt care include la un moment dat o clasă mai mare de obiecte, fenomene, acțiuni etc. *Madea*, de exemplu, trece, regional, de la «dijma din zece una», la sensul «impozit» de orice fel, prin generalizare.

Trecerea de la concret la abstract, și invers, ne întîmpină foarte des, alături de alte procese semantice. Ea se notează numai atunci cînd planul concret și cel abstract sînt suficient de distanțate. Pentru treptele intermediare care leagă cele două planuri nu s-au făcut mențiuni speciale.

Filiația istorică a sensului cuvintelor, bazată pe procese semantice ca cele discutate mai sus, este strîns legată și de modificările de natură morfologică sau sintactică petrecute în cursul evoluției unui cuvînt. Substantivarea unui adjectiv, întrebuițarea adverbială a

unui substantiv sau adjectiv, schimbarea de diateză a unui verb etc. reprezintă de cele mai multe ori nu numai o simplă trecere dintr-o clasă morfologică în alta, ci presupun și o serie de nuanțări semantice suplimentare. De aceea s-a și recurs atât de des în dicționarul nostru la indicații variate privind modul de clasificare și utilizare gramaticală a cuvintelor. S-au notat, de exemplu, tipurile de complemente cu care se construiesc anumite verbe, s-au subliniat valorile diatezelor reflexive, s-a menționat capacitatea unor substantive de a avea grade de comparație sau de a se întrebuința adverbial etc. Evoluția adverbului *parcă*, rezultat dintr-un grup de cuvinte (*pare că*), este, din acest punct de vedere, semnificativă, căci trecerea de la *pare că* la *parcă*, produsă în secolul trecut, reprezintă o evoluție în care sînt implicate deopotrivă sintaxa, morfologia și semantica.

Tehnica lexicografică de grupare a sensurilor reflectă varietatea și complexitatea factorilor care acționează asupra cuvintelor. Se spune adesea, printr-o imagine destinată să concretizeze lucrurile, că există trei tipuri fundamentale de filiație: în lanț, în raze și arborescentă. În primul caz, un sens nou se naște din unul mai vechi, totul formînd o linie simplă; în al doilea, unul sau mai multe sensuri ale cuvîntului formează centre de iradiere a altor sensuri, noi. În al treilea caz, care a rezultat din combinarea celorlalte două, în unele puncte din structura semantică a cuvîntului, filiația se produce în lanț, iar în alte puncte, în raze.

Aceste trei tipuri de filiație se redau în dicționarul nostru, ca în orice dicționar, cu ajutorul unor semne și procedee tehnice. Filiația în lanț se rezolvă prin simpla numerotare a sensurilor în succesiunea lor istorică. Celelalte două impun întrebuințarea cifrelor romane, a literelor majuscule, a literelor mici și a unor semne grafice speciale (◇, ◆). Prezentarea tehnico-lexicografică de detaliu a faptelor nu are nevoie de explicații deosebite, pentru că se înțelege fără dificultate din simpla lectură a dicționarului. Notarea cu cifre arabe se subordonează celei cu cifre romane, literele mici se subordonează cifrelor arabe și implicit celor romane, cifrele romane se subordonează literelor majuscule. Romburile (◇, ◆) servesc la precizarea unei nuanțe de sens, la despărțirea expresiilor, locuțiunilor și sintagmelor de citatele propriu-zise și la izolarea cuvintelor compuse care nu formează cuvinte-titlu. Rombul negru arată o diferențiere semantică mai importantă, fiind totdeauna urmat de o definiție, în timp ce romburi albe marchează numai schimbările de ordin stilistic sau gramatical.

Etimologiile din *Dicționarul limbii române* au fost elaborate pe baza principiului etimologiei interne, al etimologiei directe și al etimologiei multiple.

Potrivit cu principiul etimologiei **i n t e r n e**, originea unui cuvînt trebuie căutată întîi în limba română, în sistemul ei de formare a cuvintelor. Etimologia internă privește în primul rînd fondul lexical latinesc al limbii române, care a dat naștere la un mare număr de derivate și compuse. Explicarea acestor derivate și compuse prin sistemul intern de formare a cuvintelor în limba română este preferabilă reconstruirii unor derivate și compuse latinești cu foarte puține șanse de a fi existat în realitate. Limba română a moștenit nu numai cuvinte latinești, ci și sistemul lor de formare, mult mai important pentru evoluția vocabularului, fiindcă el reprezintă însuși mecanismul creației lexicale. Aplicarea principiului etimologiei interne își are, deci, justificarea profundă în structura generală a limbii române, pe care o pune astfel mai bine în lumină.

Principiul etimologiei interne se aplică însă și la unele aparente împrumuturi, care, analizate mai atent, se pot dovedi ca fiind, de fapt, creații ale limbii române. Pe de altă parte, schimbările semantice ale împrumuturilor ar rămîne neexplicate, dacă s-ar crede că limba română a înregistrat pasiv orice termen luat dintr-o limbă străină. S-a arătat mai sus, în legătură cu substantivul *rang*, că și cuvintele împrumutate ajung ușor la o structură semantică diferită de aceea pe care o aveau sau o au în limbile de unde au venit.

Etimologia **d i r e c t ă** este un principiu aplicat în mod curent în dicționarele de tipul celui de față. Ea constă din stabilirea provenienței cuvîntului românesc, fără a se lua în discuție și originea etimonului însuși. Nu se citează, așadar, și nici nu se analizează rădăcinile indo-europene ale cuvintelor de origine latină care stau la baza celor românești, și nu se dau, firește, informații similare nici pentru cuvinte din alte limbi.

În etimologia **m u l t i p l ă** se reflectă faptul că un cuvînt poate veni în același timp din mai multe surse. Astfel, prin modificări fonetice, două cuvinte diferite au putut ajunge să se contopească în unul singur, sau un cuvînt a fost împrumutat — în același timp sau la date diferite, în aceeași regiune sau în mai multe, în același stil sau în mai multe stiluri — din limbi diferite: *milîon*, de exemplu, provine la cronicarii moldoveni ai secolului al XVII-lea din poloneză, iar în limba secolului al XIX-lea, din franceză.

Etimologia **m u l t i p l ă** cuprinde și calculul lexical, precum și dezvoltările semantice datorite seriilor sinonimice. În cazurile acestea, cuvîntul, privit ca un ansamblu unitar de

sensuri, nu are un singur etimon, iar termenii de la care s-a luat un înțeles nou trebuie să figureze alături de etimonul inițial. Când variațiile de formă trădează origini diferite, acestea sînt indicate fiecare în parte: sub forma *magic*, cuvîntul vine din franțuzește, iar sub forma *maghic*, din grecește.

Acolo unde variantele, diferite ca formă, se deosebesc și semantic, au fost prezentate ca două cuvinte separate.

CARACTERUL EXPLICATIV AL DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

Acest dicționar explică și definește cuvintele limbii române, potrivit cu conținutul și modul lor de întrebuințare. Exceptînd un număr foarte mic de regionalisme și arhaisme rare, a căror existență este semnalată fără glosări de unele izvoare, cuvintele înregistrate sînt definite și explicate în toate accepțiunile lor, indiferent de frecvență sau de răspîndire geografică.

Spre a se găsi soluții cit mai adecvate varietății mari a faptelor, s-au utilizat mai multe procedee de definire: definirea prin genul proxima și diferența specifică, delimitarea valorilor semantice cu ajutorul sinonimelor, compararea termenului explicat cu termenii mai apropiați sau mai îndepărtați ca înțeles și indicarea funcțiilor sintactice (la cuvintele instrumente gramaticale).

Caracteristica generală a acestor procedee constă în faptul că ele, pe de o parte, se aplică diferențiat, în raport cu conținutul cuvintelor, și că, pe de altă parte, sînt destinate stabilirii semnificației date de vorbitori cuvintelor, și nu descrierii în detaliu a naturii obiectelor, acțiunilor sau fenomenelor denumite. Sistemul de definiții și explicații al dicționarului nostru reflectă semantica generală a limbii române; el diferă, deci, de sistemul utilizat în dicționare sau vocabulare speciale, consacrate terminologiei unei anumite discipline științifice. *Dicționarul limbii române* este o operă lingvistică, nu enciclopedică. Informațiile de natură tehnico-științifică la care a trebuit să se recurgă uneori spre a se preciza denumirile plantelor, ale păsărilor, insectelor etc. sînt, în cazul nostru, mijloace auxiliare, pe care le folosim în lipsa altor posibilități mai simple.

În noua redactare s-a renunțat la înglobarea în același articol a termenilor care se leagă indirect din punct de vedere semantic de cuvîntul-titlu, metodă des utilizată în forma veche a dicționarului, de exemplu la numele de animale (*cîine*, *cal* etc.), la numele de instrumente (*coasă*), la numele de obiceiuri și credințe populare etc. La cuvinte de tipul acesta se introduceau adesea amănunte foarte îndepărtate de cuvîntul-titlu, arătîndu-se, acolo unde redactorul avea impresia că este util s-o facă, ce părți au instrumentele descrise, la ce se pot folosi, ce deprinderi au animalele descrise, ce se spune despre ele în popor etc. La *cîine*, de exemplu, se arată că «puiul de cîine se cheamă cã ț e l, iar femela cã ț e a», că acest animal «b a t e, b a u n ă, b l e h ă i e, b r ă h n e ș t e, c h e l ă l ă i e ș t e» etc.; se înșiră apoi bolile cîinilor, numele cîinilor după aspectul părului etc. Potrivit cu posibilitățile și cunoștințele redactorilor, se făceau, deci, scurte studii onomasiologice ale cîte unui cuvînt. Ideea este, desigur, foarte interesantă. Principiile unui dicționar onomasiologic fiind însă diferite de cele ale dicționarului de față, utilizarea lor nu a putut fi acceptată.

Dintre procedeele de definire și de explicare a cuvintelor incluse în dicționar, definiția prin genul proxima și diferența specifică este cea mai apropiată de natura obiectelor, fenomenelor și acțiunilor exprimate prin cuvinte, întrucît constituie o descriere succintă, cu ajutorul căreia se identifică obiectele respective. Ea se folosește așadar cu precădere la substantivele și verbele cu sens mai mult ori mai puțin concret. Pentru cuvintele care formează serii semantice, cum sînt numele anotîmpurilor, zilelor, lunilor, gradelor de rudenie, gradelor militare, dansurilor etc., pentru majoritatea substantivelor abstracte, pentru diminutive și augmentative s-au aplicat definiții-tip. În definiția substantivelor nume de animale și de plante, de exemplu, intră în mod obligatoriu indicarea familiei, clasei, incregăturii în care se încadrează animalul sau planta, descrierea succintă a caracteristicilor semnificative (rădăcină, tulpină, frunze, flori, fructe, în cazul plantelor; forma corpului, a capului, a membrilor, culoarea părului, a penelor, în cazul animalelor), utilitatea generală a animalului sau a plantei definite, locul geografic (în cazul celor existente în alte țări) etc.

Dacă mai multe specii de animale sau de plante poartă un singur nume, definiția nu urmează detaliile zoologice sau botanice ale speciilor. Când însă între speciile desemnate printr-un singur cuvînt există deosebiri, cunoscute și remarcate de vorbitori, ele se mențio-

nează în conținutul definiției. Astfel, de pildă, se arată că, dintre cele două plante care poartă numele de *telegraf*, una (*Boussingaultia baselloides*) are flori albe cu miros plăcut, iar a doua (*Tradescantia virginica*) are flori roz-purpuri. Când numele de plantă sau de animal este generic, de exemplu *mac* sau *muscă*, diversele specii se înșiră sub: a), b), c) etc.

Folosirea sinonimelor pentru delimitarea conținutului unui cuvânt se impune ca procedeu de delimitare semantică în special la cuvintele abstracte. Ar fi, se înțelege, insuficient ca un substantiv de tipul lui *prospețime* să fie glosat numai prin formula «calitatea de a fi sau de a părea proaspăt», pentru că, în felul acesta, explicația s-ar reduce la legătura etimologică dintre *prospețime* și *proaspăt*, fiind în mare măsură o tautologie. De aceea se recurge și la seria sinonimică: «noutate, tinerețe, vioiciune, gingășie, frăgezime». Nici unul dintre sinonimele înșirate nu acoperă perfect sfera semantică a lui *prospețime*, dar toate împreună îi precizează cât se poate de exact înțelesul. În explicațiile de tipul acesta, seria de sinonime intră într-o ordine pe care o determină necesitățile impuse de valorile semantice ale cuvântului: la *subtil*, de exemplu, în ordinea: «care pătrunde, sesizează cele mai fine nuanțe, care poate face distincțiile cele mai fine, ager, ascuțit, abil, fin».

Pe lângă seria sinonimică se folosesc și sinonime izolate, dacă, exceptând nuanțele stilistice, aceste sinonime sînt perfect echivalente cu termenul explicat. Este vorba, în fond, de glosările unui cuvînt popular sau regional prin unul cult (*vintr*e, glosat prin «abdomen»), de glosările unui cuvînt învechit prin unul actual (*prinsoare*, glosat prin «închisoare»), de glosările unui termen argotic prin unul neargotic (*mangli*, glosat prin «fura») etc.

Definirea adjectivelor și adverbilor primare de tipul lui *mic*, *negru*, *roșu*, *verde*, *tocmai* etc. impune referirea la diversele corelații dintre aceste cuvinte și sinonimele sau antonimele lor sau, în cazul adjectivelor, chiar explicarea lor prin indicarea obiectelor care au în mod obișnuit însușirea respectivă. Fără asemenea referiri, cuvinte ca cele citate ar trebui definite în termeni atât de complicați, încît definiția, în loc să clarifice lucrurile, ar avea ea însăși nevoie de explicații. Nu ar fi de mare folos pentru cititorul dicționarului nostru dacă, de exemplu, la *roșu*, *verde* sau *negru* s-ar arăta numărul de vibrații ale acestor culori în spectrul de lumină, în loc de a se spune că *roșu*, *verde* sau *negru* sînt culorile obișnuite ale anumitor obiecte cunoscute de toată lumea.

Dicționarul limbii române conține și cuvinte pe care izvoarele existente le glosează diferit, iar uneori, contradictoriu. Astfel, subst. *maci*oră înseamnă, după *Pașca, Gl.* «rest de tutun în pipă, copt în spuză, care se pune pe măsea», iar după *Coman, Gl.* «tăria (sau puterea) ce-o capătă tutunul pus anume la foc». Unul și același izvor (ALR) înregistrează, la expresia *mai an*, sensul de «anul trecut», dar și sensul mai vag «cu cîțiva ani în urmă». În asemenea cazuri, cea mai potrivită soluție am crezut că este reproducerea glosărilor din izvoare. Cînd, prin urmare, în loc de o simplă definiție, apar la un cuvînt explicații variate, conținînd uneori și date care par a se contrazice între ele sau chiar se și contrazic, dar sînt indicate sursele acestor explicații, sîntem în fața unei stări de fapt a cărei limpezire definitivă urmează a fi găsită în viitor prin studii și cercetări speciale de lexicologie. Ori de cîte ori nu au putut fi interpretate, astfel de glosări au fost reproduse între semnele citării.

Numeroase conjuncții, prepoziții, adverbe, pronume și numerale nu au în dicționar definiții propriu-zise; locul lor în limbă a fost stabilit pe baza funcțiunii lor gramaticale.

Întrebuințarea curentă a sinonimelor la explicarea cuvintelor face ca *Dicționarul limbii române* să fie foarte bogat în sinonime. În plus, el înregistrează serii sinonimice care completează definiția lărgită sau chiar îi țîn locul. O serie sinonimică se consideră încheiată în momentul cînd ultimul ei termen nu mai poate fi echivalat cu punctul de plecare, în speță cuvîntul-titlu. Seria sinonimică este luată deci, în primul rînd, ca o succesiune de echivalențe bilaterale între fiecare dintre termenii ei și cuvîntul-titlu. Ea poate să reprezinte însă și o succesiune de cuvinte care, numai împreună, sînt echivalente cu cuvîntul-titlu. În acest caz, seria se sfîrșește acolo unde introducerea unui cuvînt nou ar desființa echivalența amintită.

Serii sinonimice din prima categorie se întîlnesc la numele de plante și de animale, la numele de luni, la numele de popoare, la cuvintele formate cu afixe sinonimice. De exemplu, *prigoare* are în seria lui pe *albinărel*, *furnicar*, *viespar*, *viespariță*.

Serii sinonimice din a doua categorie se întîlnesc în special la cuvintele abstracte, ca *prospețime* și *subtil*, citate mai înainte, la care seria sinonimică are în totalitatea ei rolul unei explicații, fiecare termen putînd fi identificat numai sub un anumit aspect cu cuvîntul-titlu la care se referă.

Cele două modalități de determinare a unei serii sinonimice arătate mai sus sînt combinate în dicționarul nostru cu criteriul morfologic, potrivit căruia nici o serie sinoni-

mică explicativă nu poate fi constituită decît din părți de vorbire de același fel sau din perifraze care au aceeași funcțiune gramaticală ca și termenul explicat. Nu intră, așadar, substantive sau adverbe în seria sinonimică a unui adjectiv, nu intră verbe în seria care explică un substantiv ș.a.m.d. Echivalentele semantice bilaterale, pe de o parte, identitatea morfologică, pe de alta, reprezintă principiile fundamentale ale utilizării seriilor sinonimice la explicarea diverselor cuvinte din dicționar.

Afară de definiții și de serii sinonimice, s-au folosit și alte mijloace pentru încadrarea cuvîntului în sfera lui semantică. Astfel, după indicația v. (= vezi) în interiorul sau la sfîrșitul unei definiții s-au înregistrat sinonimele parțiale ale unui cuvînt, iar după cf. (= confer), s-au redat un număr de asociații și analogii, care nu trec însă dincolo de sfera semantică propriu-zisă a cuvîntului explicat.

Nu s-au cercetat posibilitățile limbii române de a exprima toate noțiunile sugerate de un anumit cuvînt și nu s-a trecut nici la descrieri enciclopedice ale termenilor din asocierile posibile. Analogiile și asociațiile semantice amintite țin seamă de poziția cuvîntelor în limbă și numai în mod excepțional se referă la noțiuni ca atare.

Multe dintre explicațiile necesare stabilirii importanței semantice a unui cuvînt în limbă sînt greu de cuprins în formulări cu caracter general. De aceea, ele au fost puse între paranteze, arătîndu-se, de pildă, dacă un cuvînt nu are sens precizat în izvoare, dacă apare numai în descîntece, ghicitori sau jocuri de copii etc. Tot cu ajutorul parantezelor s-au scos în evidență și unele valori semantice sau stilistice. Astfel, pentru sensul pe care-l are *suspîn*, urmat de diferite determinări destinate să accentueze intensitatea sentimentului care provoacă *suspînul*, s-a spus: (cu determinări indicînd intensitatea simțirii). La *val* a fost nevoie de paranteze explicative spre a se preciza cînd «predomină ideea de aplecare și de ridicare», cînd «predomină ideea de masă involburată» etc. Parantezele explicative conțin adesea indicații sau aprecieri care se referă și la stilistică în sens larg, pentru că întrebuintarea corectă a cuvîntelor, depinde de înțelegerea justă a semnificației și circulației lor în limbă.

CARACTERUL NORMATIV AL DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

Prin caracter normativ se înțelege în lucrarea noastră indicarea normelor literare de folosire a cuvîntelor. În unele tipuri de dicționare, aplicarea acestor norme începe chiar de la selectarea cuvîntelor, prin eliminarea celor considerate neliterare. Norma rezultă, prin urmare, din însuși faptul că abaterea nu este amintită. Procedeu are avantajele și dezavantajele lui. După cum rezultă însă din observațiile privitoare la principiile de selectare aplicate în dicționarul de față, indicarea îndepărtărilor de la limba literară se impunea în mod expres.

În *Dicționarul limbii române*, aplicarea normei începe de la cuvîntul-titlu, redat în forma lui literară, chiar dacă ea nu corespunde formei etimologice în sens strict sau ocupă o suprafață geografică redusă. E cazul, de exemplu, al lui *mîine* și al lui *pîne*, care, în formele regionale *mîne* și *pîne*, sînt și mai apropiate de *mane* și *panem* din latină, și au totodată o răspîndire geografică mai mare decît corespondentele lor literare. Dar, exceptînd limbajul artistic (și acesta numai în parte), nici o altă variantă a limbii literare nu mai întrebuintează pe *mîne* și *pîne*. Tot astfel, *părete*, *meșterșug* și altele, deși mai aproape de etimon decît *perete* și *meșteșug*, au rămas totuși regionale.

Adoptarea unei forme pentru cuvîntul-titlu este în același timp strîns legată de ortoepie și ortografie. Formele pentru cuvîntul-titlu au fost alese luîndu-se în considerare regula de pronunțare sau de scriere sau și una și alta.

Principiul ortoepic nu s-a aplicat însă numai la cuvîntul-titlu. Într-un paragraf special al articolelor din dicționar se arată ce pronunțări mai răspîndite există, iar cînd a fost necesar, s-a indicat pronunțarea literară, de exemplu la *maleabil*, la *real* etc. Particularitățile fonetice generale de la sine înțelese au rămas însă nerelevate.

O chestiune de ortoepie, cu implicații semantice și stilistice, este accentuarea. În dicționarul nostru, fiecare cuvînt-titlu cu mai multe silabe poartă un accent. Cînd acesta diferă după regiuni, se pune în fruntea articolului forma literară: *mijloc*, *merinos*, *midie* etc., nu *mijlóc*, *mérinos*, *midie* etc., iar accentuarea neliterară este menționată la sfîrșitul articolului. În cazul compuselor, se notează atît accentul secundar cît și accentul principal. La un mic număr de cuvinte, ca *mărăcie* (probabil *mărăcie*), regionalism din Transilvania, cu sensul «cărbone de calitate inferioară, turbă», *moisă* (probabil *móisă*), regionalism din Hunedoara,

cu înțelesul « burete comestibil de culoare galbenă sau verde » etc., accentuarea n-a putut fi stabilită și de aceea n-a fost notată.

Normele literare sînt prezente și în clasificarea gramaticală, în indicarea părții de vorbire, a genului și a numărului plural, a diatezei, conjugării, caracterului tranzitiv, intransitiv și absolut ale verbelor, în indicarea prezentului indicativ (persoana I sau a III-a) și a formelor aberante de conjugare.

Determinarea genului gramatical este o operație delicată, cînd nu dispunem de informații suficiente. Astfel un regionalism ca *macaret* « sfredel cu care minerii fac găuri de introdus dinamita în stîncă » ar putea fi neutru, dar, necunoscîndu-i-se forma de plural, indicarea genului ar fi fost arbitrară. Situații asemănătoare se întîlnesc și la alte cuvinte vechi, învechite, ba chiar și la unele recente. Din această categorie fac parte, de exemplu, *meslechet* « atribuție, însărcinare », *mărșîn* « prevestire, piață rea », dar și *magnezit*, *molibden* etc. al căror gen gramatical nu poate fi ușor stabilit din cauză că pluralul nu este atestat și probabil nici nu există. Și în cazuri de felul acesta, s-a renunțat la indicarea genului.

O serie de substantive au două genuri. La unele, ca *metod-metodă*, *omlet-omletă*, *parantez-paranteză*, *rotocol-rotocolă*, *țol-țolă* etc., genul dublu apare la singular; la altele, ca *metaloizi-metaloide*, *nuclei-nuclee*, *robineți-robinete*, *secoli-secole*, *vagoneti-vagonete* etc., genul dublu ne întîmpină la plural. De obicei, la termenii tehnici masculinul este utilizat de tehnicieni, iar neutrul de marea majoritate a vorbitorilor. Cuvintele care nu sînt termeni tehnici urmează altă cale. Astfel, dintre *secoli-secole*, s-a impus neutrul, iar dintre *umeri-umere*, masculinul. Rezolvarea în dicționar variază, bineînțeles, de la caz la caz.

Necesitatea menționării pluralului se datorește modului lui de formare, precum și existenței dubletelor și tripletelor, care au uneori valori stilistice diferite. Situația formelor de plural este redată în mai multe feluri. Cînd avem a face cu două plurale, dintre care unul neliterar, se notează întîi pluralul literar: la *magazin*, la *roată* se dau pluralele *magazine*, *magazinuri*; *roți*, *roate*. Cînd un plural se folosește numai pentru unul dintre sensurile cuvîntului, faptul se notează prin numărul corespunzător sensului pus înaintea formei de plural. Cînd una dintre formele de plural are o situație specială, fiind, de exemplu, învechită, rară etc., ea este precedată de o paranteză explicativă. La cuvintele neliterare al căror plural nu apare în izvoarele folosite de noi, dar e posibil, s-a considerat că pluralul este necunoscut, chiar dacă el s-ar fi putut reconstitui, ca în cazul lui *mesecătoare* (învechit) « vadră ».

Atît la declinare, cît și la conjugare se dau formele flexionare duble sau cele care se abat de la norma literară. La substantive ca *oroare*, *vînătoare*, care, alături de formele literare de genitiv-dativ (*ororii*, *vînătorii*), au și formele *oroarei*, *vînătoarei*, acestea din urmă au fost menționate ca abateri. La substantivele terminate în *-că*, *-gă* (*maică*, *neică*, *taică*, *rugă*, *togă* etc.) s-a arătat de fiecare dată care este forma literară a genitiv-dativului, dar s-au înregistrat și formele regionale sau populare. La un cuvînt ca *om*, vocativul învechit *oame* a fost și el înregistrat.

Verbele care prezintă fenomene similare cu cele arătate la nume conțin, în alineatul penultim al articolului, toate indicațiile gramaticale considerate utile. Astfel, la *merge* se arată că perfectul simplu *mers(u)*, învechit, se mai întrebuintează regional, la *mirosi* se subliniază accentuarea regională a persoanei I a indicativului prezent *miros* etc. Formele iotacizate intră și ele în această categorie, de aceea la *vedea* după *văd* apare și *văz* (persoana I indicativ prezent și conjunctiv prezent).

Unul dintre aspectele normelor literare este cel stilistic. Deși dicționarul nostru nu și-a propus să cerceteze repartizarea stilistică a vocabularului românesc, el face precizări de felul acesta, dar numai spre a diferenția valorile cuvintelor. Prin urmare, s-a subliniat raritatea utilizării, caracterul neobișnuit al unor sensuri, s-a notat cînd avem a face cu creații personale, cu folosirea livrescă, familiară sau argotică, s-au indicat latinismele, grecismele, turcismele, franțuzismele etc.

Prin *n e o b i ș n u i t* se caracterizează cuvintele și sensurile utilizate în mod cu totul izolat, dar care concordă cu structura generală a vocabularului limbii române, de exemplu, *mamelucărie*, atestat la Caragiale.

Prin *r a r* se notează situații ca aceea a verbului *marțafoi*, însemnînd « a se grozăvi, a-și da aere » și atestat o singură dată în materialul nostru.

La sensurile « a întrece, a învinge » ale lui *tăia* s-a făcut mențiunea *f a m i l i a r*, la *plisc*, în înțelesul de « gura omului », s-a arătat că accepția aceasta este peiorativă sau glumeață etc.

Utilizarea figurată a cuvintelor este în opoziție cu utilizarea proprie, și de aceea, în termenul general *f i g u r a t* nu se fac specificări suplimentare asupra figurii de stil

decît dacă ele sînt absolut necesare. De exemplu, la *spadă*, pe lângă indicația figurat, s-a spus, între paranteze: «simbolizînd forța, puterea, stăpînirea», spre a se atrage atenția asupra elementului care unește citatele ilustrative. Uneori asemenea precizări sînt chiar denumirile figurilor de stil. Astfel, la verbul *a trage* se arată că sensul din construcțiile de tipul *l-a tras fereastra* a rezultat prin metonimie.

Conținutul acestor precizări suplimentare variază în funcție de situațiile concrete în care se găseseră sensurile. Condiția esențială este de a respecta caracterul de opoziție globală dintre figurat și propriu.

Înregistrarea curentă la sfîrșitul articolelor din dicționar a variantelor celor mai interesante constituie încă o modalitate de redare a normei lingvistice, căci variantele dau imaginea transformărilor formale ale cuvîntului-titlu. S-au reținut și s-au notat în primul rînd variantele care conțin o modificare fonetică accidentală (metateză, afereză, proteză, epenteză, asimilație, disimilație etc.). Tot printre variante au fost însă incluse și acele dublete etimologice a căror istorie este imposibil de separat de istoria cuvîntului-titlu.

★

Prin continuarea *Dicționarului limbii române* se realizează unul dintre marile deziderate ale culturii naționale. Publicînd această operă, noii redactori valorifică nu numai propria lor muncă, ci și strădaniile citorva generații de cercetători ai limbii române, a căror activitate lexicografică a permis să nu se reia totul de la capăt. La acest fapt se adaugă satisfacția noastră de a fi fost sprijiniți de numeroși informatori din întreaga țară, care au contribuit, din dragoste pentru limba și cultura națională, la completarea cunoștințelor noastre asupra termenilor populari.

Prețioase informații lexicale au adus Despina Ursu și N. A. Ursu, cercetători la Centrul de lingvistică, filologie și folclor din Iași, punîndu-ne la dispoziție materialul adunat de ei pentru elaborarea unei lucrări privitoare la istoria împrumuturilor recente în limba română.

Rod al unei strînse colaborări între colectivele de lexicografi de la București, Cluj și Iași, lucrarea care începe cu fascicula de față se deosebește ca structură și volum de toate dicționarele anterioare. Astfel, în comparație cu *Dicționarul limbii române literare contemporane* (apărut între anii 1955 și 1957) și cu *Dicționarul limbii române moderne* (apărut în 1958), *Dicționarul limbii române* va fi, în primul rînd, mult mai bogat. El va conține circa 140 000 de cuvinte și variante. În al doilea rînd, analiza acestor cuvinte, mai complexă și mai nuanțată decît în oricare dintre lucrările similare de pînă acum, dă cititorului mari posibilități de a înțelege și a aprofunda mișcarea lexicului românesc în timp și în spațiu.

Seria nouă a *Dicționarului limbii române* diferă atît cantitativ, cît și calitativ de vechile redactări, cuprinse în volumele publicate pînă în 1944. Înlăturînd din expunerea istoriei cuvintelor intervențiile enciclopedice, care aduceau adesea o notă de diletantism, autorii seriei noi au adoptat modul cel mai puțin complicat de prezentare a faptelor lexicale. S-au formulat de asemenea principii riguroase de selectare a materialului și s-a redus în consecință numărul aprecierilor făcute arbitrar. Potrivit principiului de a se înregistra fidel lexicul limbii române în totalitatea lui, au fost introduse în dicționar chiar și unele cuvinte cărora nu li s-au putut stabili sensul, categoria gramaticală sau proveniența geografică.

Fiînd conștienți că dispun de mijloace de cercetare, teoretice și practice, mult superioare celor din trecut, autorii sînt decîși totodată să-și îmbunătățească metodele de lucru. Una dintre principalele lor preocupări în acest sens este reconsiderarea bibliografiei, în vederea înlăturării și înlocuirii treptate a edițiilor necorespunzătoare prin ediții științifice, nou apărute sau care vor apărea în cursul editării dicționarului.

Punînd această lucrare la îndemîna publicului, am fost animați de dorința de a oferi tuturor celor interesați un instrument cît mai perfecționat de cunoaștere a bogăției, varietății și frumuseții limbii noastre naționale.

CÎTEVA ÎNDRUMĂRI PENTRU FOLOSIREA DICȚIONARULUI

Cifra mică pusă, mai sus, după unele cuvinte-titlu (MAI ¹) indică numărul de ordine al omonimelor sau al omografelor.

Cifra pusă, în paranteză, pe lângă un cuvânt dintr-o definiție, pe lângă o formă gramaticală etc. trimite la sensul respectiv al acelui cuvânt. De exemplu: MACAGIU « muncitor... care se ocupă cu manevrarea macazurilor (1) ».

Cifra pusă ca numitor, după indicația de pagină a izvorului, arată, la textele chirilice sau la cele cu alfabet de tranziție, rîndul, iar la periodicele moderne, coloana. De exemplu: MAIOR, IST. 64/32; CONTEMP. 1963, nr. 872, 3/2.

Cifra mică pusă, mai sus, după indicația de pagină a unui izvor scris cu caractere chirilice ori cu alfabet de tranziție, arată coloana. De exemplu: BIBLIA (1688), 363 ²/16.

Semnul $\diamond$ în interiorul unui articol marchează unitățile frazeologice (locuțiuni, expresii, compuse etc.) subordonate unui sens, principal, precum și schimbările stilistice sau gramaticale care intervin în cadrul unui sens, fără să comporte o nouă definiție.

Semnul $\blacklozenge$ în interiorul unui articol marchează sensurile subordonate unui sens principal, uneori și unitățile frazeologice mai îndepărtate de un sens principal.

Semnul ? arată că accentul, pluralul, indicativul prezent, categoria gramaticală etc. ale cuvîntului-titlu nu sînt cunoscute.

> = « a dat... »

< = « provine din... »

Semnul * se pune (la indicațiile etimologice) înaintea cuvintelor care nu sînt atestate în texte.

Numărul situat sub coloana din dreapta a paginii indică suma cuvintelor și variantelor lexice din fiecare volum, înregistrate pînă la pagina respectivă.

Semne speciale folosite pentru a reproduce pronunțarea unor cuvinte regionale apărute în izvoare:

ĉ (africată alveo-palatală surdă) în *ĉas* « ceas », *ĉeie* « cheie », *feĉe* « fete », *pĉele* « piele »;

ĕ (*e* deschis) în *aveĕ* « avea », *perĕ* « piere », *teĕme* « teme »;

ĝ (africată alveo-palatală sonoră) în *ĝană* « geană », *ĝindă* « ghindă », *obĝele* « obiele », *unĝe*

« unde »;

ġ (ocluzivă palatală sonoră) în *ġață* « gheață », *ġine* « bine », *ġin!* « dinți », *ġis* « vis »;

ḳ (ocluzivă palatală surdă) în *kag* « cheag », *kele* « piele »;

ñ (nazală palatală) în *ñam* « neam », *mñel* « miel », *viñe* « vie »;

ọ (*o* deschis) în *două* « două », *poartă* « poartă »;

š (fricativă alveo-palatală surdă) în *șinș* « cinci », *fusi* « face », *șer* « fier »;

ș (ș palatal) în *așa* « așa », *șapte* « șapte »;

ũ (timbru rotunjit al consoanelor finale) în *bradũ* « brad »;

ž (fricativă alveo-palatală sonoră) în *zană* « geană », *žerme* « vierme », *žug* « jug »;

¹ La umărul consoanelor indică palatalizarea: *feĭ'e* « fete », *h'ir* « fir », *l'agă* « leagă », *und'e* « unde ».